

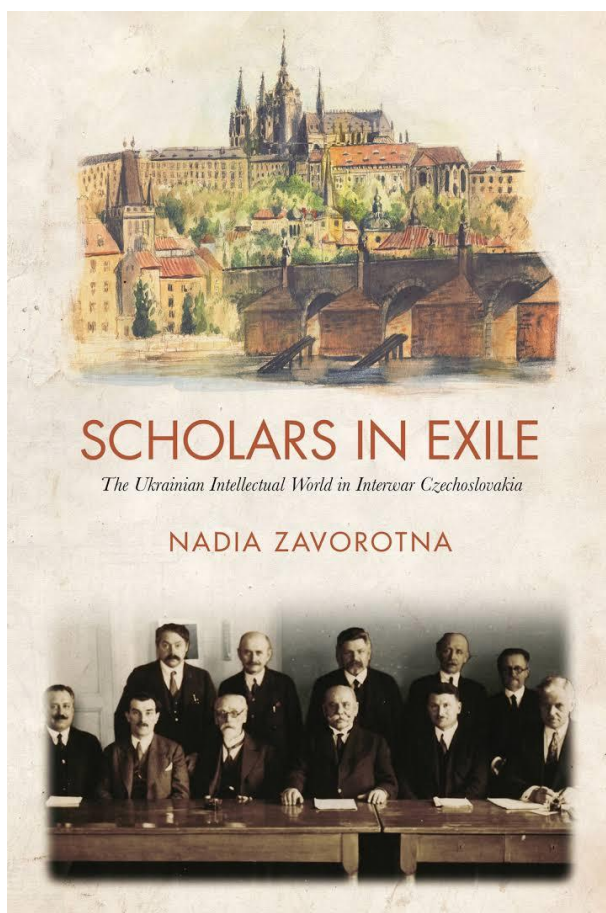
Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2020. – Т. 42. – С. 255-259
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.255-259

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2020. – Volume. 42. – pp. 255-259
DOI: 10.31861/mhpi2020.42.255-259

© Володимир Фісанов ¹

© Віталій Макар ²

Інтелектуальна еліта України у першій Чехо-Словацькій республіці

Zavorotna N.
Scholars in Exile: The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2020. 280 p.

Заворотна Н.
Вчені в екзилі: український інтелектуальний світ у міжвоєнній Чехо-Словаччині. Видавництво Торонтського університету, Торонто, Буффало, Лондон, 2020. 280 с.

Внаслідок відомих подій по Першій світовій війні поза межами Батьківщини опинилися не лише військовики і політичні діячі, але велика кількість українців найрізноманітніших професій, серед яких багато вчених з різних галузей знань, працівників культури, вчителів, інженерів, лікарів. Вони осіли на теренах багатьох держав. Чи не найприхильнішою до них виявилася міжвоєнна Чехо-Словаччина, котра щойно здобула незалежність внаслідок розпаду монархії Габсбургів, чого, на жаль, не вдалося досягти українцям в умовах падіння імперії Романових.

Історія розпорядилася таким чином, що у 20-ті роки саме Прага і Перша Чехословацька республіка стали найважливішим центром зосередження та наукової діяльності Української інтелектуальної еміграції у Центральній та Східній Європі.

Як слушно підкреслила авторка посиланням на першого керівника Чехо-Словаччини – Томаша Масарика, ще до початку викладу матеріалу, влада цієї держави з розумінням поставилася до долі українських скитальців і у силу своїх можливостей створила їм умови не лише для фізичного виживання, але й для розвитку української науки, культури, збереження й плекання національних надбань.

Хоч тоді ще українська проблема була недостатньо відома європейському загалу, але саме перебрана на себе еміграцією місія «поширювати знання про Україну» стала фактично її

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.fisanov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6550-8903>.

² Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, директор Центру канадських студій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.makar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8994-4582>.

візитівкою не тільки у Центральній, але й у Західній Європі. Близько 210 українських товариств, груп, клубів та союзів були вкрай активними у міжвоєнній Чехословаччині (с. 5).

Важливо і те, що дослідниця особливо підкреслила не тільки внесок еміграції у гуманітарну наукову спадщину, але й її функцію спадкоємності – «виховувати і плекати нове покоління» (to educate and nurture a new generation), щоб найкращі представники молодого покоління учених, інженерів, вчителів глибше зрозуміли та згодом сприяли поширенню «сенсу національної ідентичності» (с. 4). Зрозуміло, були і перепони у діяльності української гуманітарної еміграції у Першій республіці – це певна недоступність до первинних джерел та матеріалів, відчуття ізоляваності та ностальгія за Україною. Усе впливало на тодішнє світосприйняття, але, як видається, не було визначальним. При цьому авторка на багатому фактичному матеріалі довела, що українська гуманітарна еміграція вела у Празі «вібруюче наукове (vibrant scholarly), культурне, та політичне життя» (с. 5).

У рецензованій нами праці Надії Заворотної, котра ґрунтується на оригінальних і цікавих архівних джерелах, мемуарах та монографічних доробках, досить велика частка яких вводиться авторкою у науковий обіг уперше, досліджено діяльність провідних українських наукових та професійних товариств, проаналізовано музейні та архівні колекції, наукові публікації й маловідомі інтелектуальні зв'язки між українськими емігрантами та їх колегами у Чехо-Словаччині та в інших країнах Європи.

Вкрай важливим аспектом, відображеним у рецензованій нами книзі, є звернення авторки, так би мовити, до джерел формування прихильного ставлення до українства з боку політичних та суспільних діячів міжвоєнної Чехо-Словаччини. Саме цим сюжетам присвячено розділ перший. Серед них зокрема йдеться про таких парламентських діячів як Вацлав Гірса, Франтішек Соукуп, Франтішек Немец. Особливо відзначено роль політика соціал-демократичної орієнтації Ярослава Нечаса, котрий довгий час був співробітником офісу президента Томаша Масарика, зокрема у справах Закарпаття. Як підкреслено, саме Нечас, будучи прекрасно обізнаним в українських справах (ним під час роботи Паризької мирної конференції був написаний ознайомчий нарис «Українське питання»), сприяв поширенню цілком позитивної інформації про Україну та українців у політичних колах Першої республіки (с. 22).

У роботі, для прикладу, детально висвітлені усі питання, пов'язані з переведенням у 1921 році Українського університету з Відня до Праги. Як відзначав пізніше один з лідерів української спільноти Олександр Колесса, цей переїзд став можливим, завдяки «далекоглядності Масарика і Бенеша» (с. 34). У якості викладачів Українського Вільного університету у Празі довгий час, як пише авторка, працювали такі блискучі представники української дипломатії й гуманітарної культури як згадуваний вже Олександр Колесса, а також Дмитро Дорошенко, Станіслав Дністрянський, Степан Смаль-Стоцький та Степан Рудницький. Доволі велика частка українських студентів студіювала одночасно й у знаному Карловому університеті і чеські викладачі, як підкреслено на сторінках праці, дуже позитивно відгукувалися про їх навчальну роботу, оскільки вони системно працювали, будучи при цьому вельми «старанними, скромними і порядними» (с. 47).

Саме Вільний університет у Празі став промоутером двох Конгресів українських науковців, які відбулися у 1926 і 1932 роках. Вони серйозно, як видається, підняли, як би ми сьогодні сказали, імідж української науки (і не тільки гуманітарної) у Чехо-Словаччині і у Центральній Європі в цілому. У 1932 році в Центральній Празькій бібліотеці також відбулася виставка української наукової книги, де було представлено близько 1 тисячі видань, на сторінках яких відобразилися найвагоміші наукові здобутки за останні десятиліття (с. 51).

При цьому важливим є те, що авторкою наведені промовисті статистичні дані стосовно кількісного складу української емігрантської спільноти у ЧСР. Усього у ній у 1924 р. нараховувалося 5 тис. 209 зареєстрованих осіб. Більшість з них представляли, образно кажучи, Велику Україну, тобто Лівобережну та Правобережну (49,2%). За даними авторки, 151 особа – це вихідці з Буковини і навіть було 7 представників далекосхідного Зеленого Клину. У соціальному аспекті українські емігранти являли «зріз» великого українського соціуму – переважно селяни складали 52,4% та представники інтелігенції відповідно 32,4% (с. 26).

Як цілком слушно зазначає авторка, тодішній чехо-словацький уряд виконав свій «слов'янський борг» не тільки перед українцями, підтримавши їх у найважчі часи, але й створив умови для подальшого становлення молодого покоління українських, російських та біло-

руських державотворців в їх майбутніх державах, котрі мали б розвиватися у демократичному напрямку (с. 26).

Зауважимо, що політичне життя еміграції не перебувало у центрі наукового інтересу авторки монографії. Дослідниця зосереджується передусім на творчій та інституційній діяльності українських інтелектуальних фондів у ЧСР. Зокрема нею проаналізовані важливі аспекти функціонування Української Господарської Академії в Подебрадах, яка була фактично першим технічним вузом за кордоном, що готувала українських інженерів та інших представників технічних професій. Так, в одному з інформаційних видань УГА (1931) упорядниками особливо підкреслювалося, що українці як нація у майбутньому по праву оцінять ті незабутні послуги, які вчинила ЧСР «нашій національній культурі в найтяжчу для нас історичну добу». УГА також набула членство у Міжнародному Інституті Інтелектуальної Співпраці при Лізі Націй, долучившись тоді до «всесвітньої родини інтелектуальних працівників»³. У вірші «Подебрадці»⁴, написаному Євгеном Маланюком у 1954 році і присвяченому колегам з господарської Академії, є такі рядки:

Багато бачили. Багато перейшли ми.
Столиць і літ, і вулиць і подій.
Куди ж ведеш нас віку невмолимий,
Сліпий водій, чи зрячий лиходій?
[...]
Нас оминули заздрощі і зрада,
Бо в кожному з нас, як сяєво між злуд, –
Над луком Лаби замок Подебрада,
Креслярки гамір, молодість і труд.

Один з розділів рецензованої праці присвячено аналізу мистецьких зусиль тих «артистичних індивідуальностей» поміж українців, котрі знайшли прихисток в Українській Академії пластичного мистецтва. Серед викладачів її були митці і скульптори – такі як Іван Кулець, Сергій Мако, Іван Мозалевський, Роберт Лісовський та Костянтин Стаховський. Завдячуючи цілющій культурній атмосфері міжвоєнної Праги, як пише авторка, українські молоді митці долучалися до новітніх напрямків європейського мистецтва і зовсім «не відчували себе маргінальними» (с. 96). Дослідниця описує, до прикладу, витончено освіченого молодого українського художника Віктора Цимбала, котрий намалював портрет у графічному стилі знаного чеського історика Франтішека Палацького, що створив неабияке враження на чеських митців, а згодом був відтворений у багатьох журналах і на поштових картках. Взагалі слід принагідно відзначити, що мистецька та інтелектуальна активність українства у ЧСР сприяла досягненню ним власних європейських коренів. Як влучно зауважив один з відомих сучасників, подальшою характеристикою українського інтелектуального і творчого життя – і такою, яка часто поєднує його із західноєвропейською – був «його персоналізм, тверда впевненість щодо особистої свободи» та особистої відповідальності людини перед громадою (принцип найбільш чітко сформульований Костомаровим) і саме ця характеристика становить «різку різницю між українцями та росіянами»⁵.

Один з розділів монографії присвячено діяльності історико-архівних фондів, зокрема українському Національному Музеєві та Архівові, українському історичному Кабінетові, а також Музеєві визвольної боротьби України. Як відомо, українські організації у Чехо-Словаччині отримали у кульмінаційному 1924 році так званої «руської акції» від уряду 10 млн. крон (сюди владою були долучені також російські емігрантські осередки). У ці ж роки було засновано Український національний музей-архів, який згодом було передано до Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР. А у 1925 році навколо УВУ у Празі утворився Музей визвольної

³ *Українська Господарська академія*. Прага-Подебради, 1931. 40 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11431/file.pdf>.

⁴ Маланюк Є. (1954), *Поезії*, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці, Нью Йорк, с. 302.

⁵ Kulchysky O. (1957), Professor Ivan Mirchuk. A Philosopher of Ukrainian Intellectual Life, *The Ukrainian Review*, Vol. IV. No. 1. Spring. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13984/file.pdf>.

боротьби України. Цікаво, що згодом Український історичний кабінет був підпорядкований МЗС Чехословацької республіки разом з Російським зарубіжним історичним архівом та Білоруським зарубіжним архівом і розташовувався у приміщенні міністерства у Тосканському палаці (спільним керівником був відомий чеський вчений, доктор Ян Славік), хоча їх фонди «ніколи не підлягали змішуванню», а також не являли «собою єдиної інституції та функціонували цілковито окремо»⁶.

Відразу зауважимо, що авторка рецензованої наукової праці доволі розлого характеризує діяльність українських вчених у справі збереження історичної пам'яті – безцінних артефактів, рукописів, мемуарів, документальних свідчень та сучасних наукових розвідок, котрі свідчили про славетні сторінки національної боротьби і стійкість українства у складних умовах інтелектуальної праці на чужині. Особливу увагу авторки привернула діяльність Музею визвольної боротьби України, який дійсно став депозитарієм музейних та архівних матеріалів, котрі стосувалися насамперед української визвольної боротьби й «національного відродження взагалі». Одним з достойників, який долучився тоді до створення МВБУ у Празі був відомий учений і суспільно-політичний діяч Степан Смаль-Стоцький, доля якого була пов'язана з Буковиною.

Вже у 1930 році до музею з Відня були перевезені цінні архівні колекції документів та матеріалів власне Союзу Визволення України й табору полонених вояків-українців у Фрайштадті, котрі утворили чималий архів із сотнями тисяч архівних номерів. Організатором «переселення документів» став відомий політичний і суспільний діяч Андрій Жук, котрий, до речі, й був свого часу одним з фундаторів СВУ. У рецензованій праці авторка зазначає, що Музей визвольної боротьби, на відміну від інших подібних фондів у Празі, не мав фінансової підтримки з боку чехословацького уряду і звертався з закликами про фінансову допомогу до різних закордонних фондів та приватних осіб. І така допомога надходила фактично увесь час існування Музею з різних країн і земель, де мешкали українці – з Галичини, Волині, Буковини, а також Франції, США, Канади і, зрозуміло, українців що мешкали у Чехо-Словаччині (с. 129).

Авторкою особливо підкреслено той факт, що долі вчених українців після 1945 році склалися по-різному, а головним чином трагічно – деякі з науковців загинули у таборах ГУЛАГу, дехто з них перебрався далі на Захід. Проте, у радянські часи доступ до правдивої інформації і взагалі до аутентичних архівних документів, котрі розкривали складні й цікаві сторінки життя та праці багатьох представників української інтелектуальної еміграції в Чехо-Словацькій Республіці були недоступні не лише для широкої публіки, але й для фахівців-істориків. І ось Надія Заворотна виявилася саме тією наполегливою дослідницею, яка системно, зі знанням справи підійшла до вивчення такого багатогранного і малодослідженого предмету – інтелектуальної та інституційної історії українства, яке знайшло підтримку в освіченої політичної еліти ЧСР на чолі з «королем-філософом» у президентському кріслі – Томашем Гаррігом Масариком. І з цим непростим завданням ексклюзивного представлення теми зацікавленому читачеві як за кордоном, так і у сучасній Україні канадська дослідниця вповні справилася, причому з тією, певним чином удаваною, «легкістю», за котрою, зрозуміло, тривалі місяці архівної праці, нічних роздумів, палких дискусій та остаточної філігранної авторської обробки тексту цієї оригінальної наукової розвідки.

Серед побажань авторці зауважимо таке. На сторінках роботи розкриваються чинники, які вплинули на «урізання» підтримки з боку уряду ЧСР – це світова економічна криза, покращення радянсько-чехословацьких відносин, а також посилення політичної напруги у Закарпатті, тодішній Підкарпатській Русі. Проте, на нашу думку, варто було б дещо детальніше окреслити позицію політичного керівництва Чехо-Словаччини, й зокрема МЗС країни, у зв'язку із поступовим згортанням допоміжної акції на початку 30-х років.

Отже, без перебільшення констатуємо, що здійснене Надією Заворотною глибоке й всебічне дослідження минулого насамперед української гуманітарної науки та освіти у міжвоєнній Чехо-Словацькій Республіці сприятиме кращому розумінню загальної інтелектуальної та інституційної історії України у вирі екстремального ХХ століття.

На завершення хочемо підкреслити, що авторка випускниця Чернівецького університету, яка опублікувала наукове дослідження світового рівня.

⁶ Палієнко М.Г. (2008), *Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)*, Темпора, Київ, с. 145.

Список джерел

1. Маланюк Є. (1954), *Поезії*, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці, Нью Йорк, 314 с.
2. Палієнко М.Г. (2008), *Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)*, Темпора, Київ, 688 с.
3. *Українська Господарська академія*. Прага-Подєбради, 1931. 40 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11431/file.pdf>.
4. Kulchytsky O. (1957), Professor Ivan Mirchuk. A Philosopher of Ukrainian Intellectual Life, *The Ukrainian Review*, Vol. IV. No. 1. Spring. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13984/file.pdf>.
5. Zavorotna N. (2020). *Scholars in Exile: The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2020. 280 p.

References

1. Malanyuk YE. (1954), *Poeziyi*, Nauk. t-vo im. Shevchenka v Amerytsi, N'yu York, 314 s.
2. Paliyenko M.H. (2008), *Arkhivni tsentry ukrayins'koyi emigratsiyi (stvorennya, funktsionuvannya, dolya dokumental'nykh kolektsiy)*, Kyiv, Tempora, 688 s.
3. *Ukrayins'ka Hospodars'ka akademiya*. Praha-Podyebrady, 1931. 40 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11431/file.pdf>.
4. Kulchytsky O. (1957), Professor Ivan Mirchuk. A Philosopher of Ukrainian Intellectual Life, *The Ukrainian Review*, Vol. IV. No. 1. Spring. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13984/file.pdf>.
5. Zavorotna N. (2020). *Scholars in Exile: The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2020. 280 p.